

**МУКАТАИТЕ И ИЛТИЗАМСКАТА СИСТЕМА ВЪВ ВИДИНСКО
ПРЕЗ XVI В. КАТО ПРИНОС ЗА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ
НА РЕГИОНА**

Айше КАЯПЪНАР

Abstract: *The mukata'as were an important part of the productive and fiscal system of the Ottoman Empire in the fifteenth and sixteenth centuries. The Ottoman Empire employed the word mukata'a to designate parts of public revenue units (such as mines, rice paddles, salt marshes, workshops for soap making, candles, fishing grounds, etc.) that belonged to the state treasury and were operated by either government officials, called emins, or by granting concessions to private persons, Muslims or non-Muslims, appointed as amils. The difference between the two forms of management is the following: In the first case, the emin operated for the state and received remuneration, whereas in the second, the amil paid a fixed amount to the treasury in order to take over the iltizam (tax farm). During the first centuries of the Ottoman Empire, the management of the mukata'as in the name of the state through emins was more widespread as a mode of exploitation. But the monetary crisis of the second half of the sixteenth century in the Ottoman Empire obliged the state to look for new sources of income (particularly in cash) in order to provide funds for the state treasury. Therefore, the iltizam system gained importance and the role of the mültezim as a cash provider to the state treasury increased.*

In this study, the state incomes obtained by mukataa exploitation in the region of Vidin will be examined. The distribution of iltizams, their process of functioning and the contribution to the state treasury by the revenues of the tax farms and the mültezims themselves are among the topics to be explored.

Key words: *Ottoman Empire, Balkans, Vidin, Mukataa, Iltizam*

JEL: N23, N93

Терминът мукатаа (Pakalın, 1993, p. 578), обозначаваща фискален участък, произлиза от думата *kataa* (*kata'a*) на арабски, което означава режа, отрязвам, разделям, разкъсвам, откъсвам, определям (Beldiceanu, 1964, p. 141). Основно терминът мукатаа означава споразумение, което може да е споразумение за мир, за събиране на данъци или за извършване на някаква работа на базата на определена откупна сума (Bosworth & Gerber, 1993, p. 508). В османската ежедневна практика думата мукатаа, освен че има смисъл на наем (Radoushev, 1985, p. 42-43), в османската канцелария се употребява за обозначаване на дялове от доходи (например рудници, оризища, солници, ателиета за производство на сапун, на свещи (свещоливници), риболовни станции и т.н. (Berindei & Veinstein, 1987, p. 324-325)¹, които принадлежат на държавната хазна (т.е. държавни приходоносни участъци/държавни приходоизточници) и са експлоатирани чрез държавни служители, наречени *емин*² или чрез предоставяне на частни лица, мюсюлмани или немюсюлмани, назначени като *амилли/колектор на пари* или откупвачи-мюлтезими (Sahillioğlu, 1962-1963, p. 146; Öztürk, 2000, p. 343-344)³. Разликата между двете форми на управление е следната: в първия случай *еминът* работи за държавата и получава възнаграждение без да се счита отговорен за загуби на приходи (Tabakoğlu, 1985, p. 129). Във втория случай *мюлтезимът* (*амилът*) плаща фиксирана сума в брой (*бер вечхи пишин*) на държавната хазна или обещава да плати висока сума, за да наеме данъчен участък и се

¹ В Османската империя има много видове мукатаа. Накратко казано в един район всички приходи, принадлежащи на държавата, са представени като мукатаа (Fekete, 1955, p.85; Matuz, 1991, p. 239-249).

² Ако никой не се кандидатира, за да наеме фискалния участък, тогава той се дава на емин. При положение, че еминът наеме по-късно един друг фискален участък, той става емини мюлтезим, т.е. продължава от една страна да е емин и от друга да е мюлтезим (Sahillioğlu, 1962-1963, p. 147; Matuz, 1991, p. 239).

³ Лаош Фекете дефинира термина мукатаа по следния начин: „Следователно изразът *mukataa* означава определена единица за доставка, данъчен район, единица от държавна собственост или единица с държавно имущество с държавен надзор или право на използване, както и начин на администриране и експлоатиране, освен това тя също означава действителен лизинг или наем.” (*Therefore the expression muqâta'a meant a determined delivery unit, a taxing district, a unit of a state-property, or a unit of state-supervised public property or the right of its utilizing, as well as the mode of its administration and exploitation, furthermore it also meant an actual lease or rent.*) (Fekete, 1955, p. 85 etc.).

счита отговорен за нанесени щети на държавни приходи. А отклоненията от стриктно набелязаните от държавната хазна условия, както и неиздължилите се откупвачи се наказват със затвор (Öztürk, 2000, p. 344; Svetkova, 1964, p. 117; Radoushev, 1985, p. 43)⁴. Накратко *илтизамът* представлява система на откупуване на правото за събирането на всякакви държавни приходи от частни лица за определен срок при точно регламентирани условия (Radoushev, 1985, p. 42-43). Но както отбелязахме, тук се наблюдават два начина на управление чрез емин и чрез мюлтезим. Управлението на участъците от името на държавата чрез *емин* е по-разпространено като начин на експлоатация през първите векове на Османската империя. (Öztürk, 2000, p. 344; Radoushev, 1985, p. 61). Паричната криза от втората половина на XVI век в Османската империя обаче задължава държавата да търси нови източници и най-вече ликвидни средства, които да осигурят приходи на държавната хазна (Pamuk, 1994, p. 945-985). Поради това *илтизамската* система, т.е. откупната система, придобива повече значението и ролята на *мюлтезима*, който като предоставящ пари в брой на държавната хазна се увеличава (Svetkova, 1964, p. 120; Radoushev, 1985, p. 42). Все пак трябва да се подчертае, че най-ранните известни сведения за *мукатаи* в балканските земи на Османската империя, експлоатирани от частни лица на откуп, датират от 1455 г. Те се отнасят за пловдивските оризища. Трябва също да се отбележи, че първоначално при мукатаите, за разлика от тимарите, преобладават неаграрните обекти. Мукатаите в ранните периоди са свързани с градското стопанство (Radoushev, 1985, p. 42-43, 57).

Понякога няколко кандидата за илтизам могат да се договорят, за да наемат една *мукатаа*. Този метод на наем се нарича *бер вечхи ищирак* или чрез сдружаване. Сдружаването може да се направи устно или писмено като се фиксират някои условия. Има примери за сдружаване на евреи пред еврейския съд (Svetkova, 1964, p. 116). Прехвърлянето на правото на наем на кандидата става след като той изразява съгласието си да го вземе. Издава му се документ, наречен *тахвил тезкереси*. Официалното даване на определена

⁴ Жозеф Матуз смята, че всъщност предварителната сума само била обещавана, без да се плаща. Според него иначе не би било нужно да се представят богати поръчители. Но тук също трябва да се говори за два начина на наем. В първия случай кандидатът предплаща сумата, а във втория обещава без да плаща предварително (Matuz, 1991, p. 247).

мукатаа под наем става чрез указ на султана, наречен *нишанъ шериф* или берат, съдържащ султански печат „тугра“, който се издава при писмена молба на откупвача (Fekete, 1955, p. 85 etc.; Svetkova, 1964, p. 117; Matuz, 1991, p. 238).

Контролът върху доходите на всички данъчни участъци в една османска провинция се поверява на държавен надзирател, наречен *назър*. Като *назър* може да бъде назначен кадията на района. Кадията също може да поеме длъжността на контролор *мюфетши* на мукатаите (Gökbilgin, 1943, p. 443-444; Öztürk, 2000, p. 341-344; Radushev, 1985, p. 43, 61). Управлението на данъчен участък, поверено на *емин* или мюлтезим, изисква назначаването на други *емини* и писари (кятиби). Тези емини и писари са отговорни за изчисляването на приходите и разходите на данъчния участък (Öztürk, 2000, p. 341-345).

За да поемат управлението на даден данъчен участък, кандидатите (талиб) – откупвачи (мюлтезим) са били задължени да плащат еднократна сума и да гарантират в присъствието на гарантите изплащането на тези, предназначени за нуждите на хазната и за изплащането на заплатите на защитниците на крепости и на местните държавни служители. По принцип данъчните участъци или приходаизточници (мукатаа) са предоставени за срок от три години на тези от кандидатите, които предлагат най-високата сума на хазната (Pakalın, 1993, p. 613-614; Andreev, p. 325)⁵. Срокът на договора се отбелязва чрез термина тахвил. Този срок може да варира от 3 до 12 години (Sahillioğlu, 1962-1963, p. 146, 147-148). Възможно е един фискален участък повторно да бъде даден на първичния откупвач. Подобен пример може да бъде посочен от Никопол през 1525 и 1528 г., където Байрям, син на Дурсун наема отново за следващите три години мукатаата от ихтисаба на града (Andreev, p. 325). За назначаването на мюлтезима при наличието на голям брой кандидати откупвачи става неизбежно да се процедира чрез наддаване/търг (Sahillioğlu, 1962-1963, p. 146; Svetkova, 1964, p. 116). А при липсата на кандидати, управлението на данъчния участък се възлага на държавен служител. Основните условия, на които трябва да отговаря един кандидат

⁵ Има примери за по-кратки срокове на наем. Например в района на Никопол един фискален участък е нает от емина Мехмед за срок от 2 години.

откупвач (талиб) са следните: да плати определената от хазната предварителна сума, да представи гаранти (поръчители/кефили), с чийто съдействие да докаже, че притежава необходимите средства, с които да изплати наемателния договор. Поръчителите също трябва да са лица, притежаващи способността да плащат таксата, на която са приели да бъдат поръчители (Sahillioğlu, 1962-1963, p. 146).

Първото споменаване на концесия на мукатаа на откупвачи (мюлтезим) в района на Видин датира от втората половина на XV в. През 1489 г. отговорността за събирането на данъка джизие на немюсюлманите в срок от 3 години е поета от кятибина на Караферие (Каравериа) Мевляна Абди. Това е един фискален участък с доход от 360,249 акчета (Barkan, 1964, p. 57). При изтичането на договора през 1490/1491 г. този същият участък е възложен на Сефершах брат на Тайиб Ходжа (Gökbilgin, 1952, p. 157; Todorov & Velkov, 1987, p. 267).

В същото време евреинът Сабатай, син на Аврахам, който е откупвач на солниците на Гюмюрджина (Ксанти), Карасу и Прищина, е бил отговорен за изплащането на заплатите на защитниците на крепостите Бургаз, Никопол, Гюргево и на видинските мартолози (Gökbilgin, 1952, p. 151).

Концесията на държавни имоти в района на Видин под формата на данъчни участъци се разпространява предимно през XVI в. Между тези имоти можем да цитираме пристанищата Видин, Кладово (Фетх-и Ислям), Оршово, Смедерево и др., едната четвърт от риболова на моруната (*rub'-ı mâhî-i morîna*), султанските хасове на нахиите Кривина, Видин, Кладово, Поломие и Загорие, Черна река, Тимок, и Исферлик (Свърлиг), пазарната такса (*badjъ базар*), таксата за пазарна полиция (*ихтисаб*) и таксата за свикване (*ихзарие*) на град Кладово⁶. Един документ от 1523 г. свидетелства, че между фискалните обекти, наети от евреина Исхак фигурира и митото от пристанищата Видин, Силистра, Никопол, Оряхово, Йергьоги, Тутракан и Свищов. През 1527 г. еминът на пристанището Видин се казва Искендер и е жител на махалата Йелли Бергоз в Одрин (Andreev, p. 327-328).

Колко акчета трябва да предплати един откупвач за наема на даден

⁶ BOA MAD 4969, p. 5,31,79, 83, 87, 89, 90, 93, 96, 98, 101, 106, 115, 126, 128, 129, 132, 135, 137, 139, 146, 149, 153, 155, 157, 158.

фискален участък? Предложената сума варира в зависимост от епохата, паралелно с обезценяването на османската монета. Броят на мукаите, чийто доход е предоставен само на едно лице, също се променя. През 1531 г. Вели, син на Кемал от квартал Язъджъ Вели в град Лофча, поел дял (къст) от приходите на свещоливницата (шемхане) и солницата (тузхане), от кантара (теглилката, капан) и от приходите на магазина за продажба на овчи глави (серхане, башхане) за годишната сума от 65 000 акчета⁷ за срок от три години⁸. Той наема също един дял от собствените доходи на хазната (*бейтюл мал*), както и онези приходи, произхождащи от имуществата на изчезнали лица (маль гайб, маль мефкуд), на изгубени животни или избягали роби (йава и качкун), от джизие на неустановени неверници (джизие-и гебранъ йава) на видинския санджак за 47.000 акчета (Lewis, 1986, p. 1181)⁹. Предложената от наемателя сума е била 605,430 акчета¹⁰ за три години¹¹.

Според един документ от 1600/1601 г. фискални участъци на данъци на филурджиите на Кривина, Черна река, Поломие, Тимок, Загорие и Видин, на пазарната такса, на таксата за пазарна полиция (ихтисаб), на таксата за свикване (ихзарие) и на непредвидените такси (бадъ хева)¹² на Кладово, тези на зиамета на Хасан Чауш и на тимарите на гарнизона на Кладово, на имуществото на село Фалковче, на доходите на държавната хазна (бейтюл маль амме) и на някои по-дребни имущества (хурда) са дадени под наем на евреина Салтияр за 3 години¹³ срещу 4 500 000 акчета¹⁴.

Сред откупвачите има мюсюлмани, християни и евреи (Cvetkova, 1964, p. 122-124). Мюсюлманите откупвачи са активно включени в илтизамската система. Техният процент варира между 47 и 100% през XVI–XVII в.

⁷ Между 1526 и 1550 г. едно акче тежи 0.73 гр., а един венециански дукат се обменя съответно през годините срещу 55 и 59 акчета (Pamuk, 1994, p. 955-956).

⁸ BOA MAD 468, p. 64.

⁹ BOA MAD 468, p. 65.

¹⁰ През 1582 г. едно акче тежи 0.68 гр., а един венециански дукат се обменя за 60 акчета (Pamuk, 1994, p. 963-964).

¹¹ Ф 26/а. е. 3620 ; Ф 26/а.е. 3834.

¹² Става въпрос за такси, които се вземат при случай, т.е. нямат точен срок на събиране и общата им сума предварително не може да се предскаже. (Ergenç, 2006, p. 135).

¹³ Ф 26/а.е. 9449.

¹⁴ През 1600 г. едно акче тежи 0.32 гр., а един венециански дукат се обменя за 120 акчета (Pamuk, 1994, p. 963-964).

(Çizakça, 1996, p. 153-158). Особено евреите заемат много важно място в наемателната система на Османската империя (Epstein, 1980, p. 125-127; Gerber, 1986, p. 43-154; Inalcık & Quataert, 1994, p. 209). Според М. Чизакча процентът на евреите в илтизамската система през периода през 1571–1590 г. е 24%, през 1591–1610 г. достига до 49%, през 1611–1630 г. е 27% (Çizakça, 1996, p. 153-158). Евреите откупвачи се срещат и в района на Видин, и в Никопол (Epstein, 1980, p. 143-154; Andreev, p. 325). Всички документи, които свидетелстват за илтизамската система във Видински санджак дават информация за евреите откупвачи. Те отговарят без изключение на всички условия на илтизамската система. Те са богати хора, способни да плащат откупната сума на мукатаите, техните поръчители също са хора, които отговарят на необходимите изисквания¹⁵. Някои от тези евреи живеят във Видинския район, а други идват отвън. Всъщност не е задължително мюлтезимите или държавните служители да са с местожителство в селищата, където се намират наетите от тях фискални участъци. Например Самуил син на Соломон, Йасиф син на Соломон, Муса син на Якуб са от португалската общност (*джемаатъ портакал*) в Одрин, Исак син на Йасиф е от португалската общност в Истанбул и Муса син на Менафос от Смедерево са в същото време писари (*кятиб*)¹⁶ и мюлтезими на част от таксата на Видинското и Кладовското (ан късть اسکелеи Видин) пристанище през 1550 г. (Heyd, 1953, p. 301)¹⁷. Йосиф син на Рахиел от общността на Каталония и живеещ във Латинския квартал на град Никопол и Йасиф син на Давид от общността на Калавериа на град Солун са наели част от таксите на пристанищата Видин и Кладово през 1547 г. (Heyd, 1953, p. 301-302)¹⁸.

Майир син на Соломон от общността Кордава, която е имигрирала от испанския град Кордоба, живее в Истанбул. Той бил откупвач и емин на мукатаата на пристанището Видин през 1573–1574 г. (Heyd, 1953, p. 302, 306; Yerasimos, 1995, p. 111-113, 119).

През 1582 г. евреинът Соломон син на Майир от град Видин поискал концесията на един фискален участък, който по-рано принадлежи на откуп-

¹⁵ BOA MAD 6148, p. 38-40, 86-89.

¹⁶ Има и други примери за кятиби, които са от еврейски произход (Matuz, 1991, p. 248).

¹⁷ BOA MAD 166, p. 102a.

¹⁸ BOA MAD 166, p. 102a.

вача мюсюлманин Сюлейман. Считано от 1 май 1582 г. (8 *ребюл еввел* 990) Соломон син на Майир е готов да изплати сумата от 249 150 акчета¹⁹. Той представя общо 8 поръчителя, които са също евреи. Производителите на чаршафи евреите Абрахам син на Давид и неговият брат Якоб, живеещи в Истанбул искат концесията на фискалните участъци на Кладово, Никопол и Рахово. Те принадлежат към общността Кордоба, която обитава квартала Хубияр, намиращ се до Хасеки Хамам в Истанбул (Yerasimos, 1995, 119).²⁰ Евреите от съседските райони на Видин като Абрахам, Арслан, Менафос и един друг Абрахам от Никопол са наели освен приходите на пристанищата Никопол и Рахово и тези на Видинското пристанище²¹. Трябва да се подчертае, че еврейските откупвачи са готови да платят големи суми като 90 000, 150 000, 249 950 акчета. Това ни показва не само че са богати, но и че притежават необходими налични пари, от които хазната има нужда. И може би поради тази причина евреите са предпочитани като откупвачи и техният брой се увеличава в края на XVI в. (Epstein, 1980, p. 125-127).

М. Чизакча констатира, че християните откупвачи имат незначително представителство, което достига до 13% през периода 1611–1630 г., а през периода 1630–1650 г. е само 11% (Çizakça, 1996, 153-158). В района на Видин почти няма откупвачи християни. Само един откупвач е записан в регистрите за мукатаи. Михал син на Йорги от квартала Текфур на Истанбул²² е наел дял (къст) от таксата на пристанищата Видин и Кладово, считано от 1 август 1535 г.²³. Но в системата като поръчители са включени доста християни. През 1585 г. между поръчителите на Дурмуш син на Хюсеин от Кладово се намират Горе и Димитри син на Горан²⁴. Антон син на Бартол, Петро син на Радосав и Марко син на Иван са между поръчителите на откупвачите Мухаммед син на Ибрахим и Али син на Хамза, които желаят да наемат доходите на свещоливницата и на хазната през 1546 г. Що се отнася до откупвачите мюсюлмани, повечето от тях са бивши държавни служители (емин)

¹⁹ BOA MAD 6148, p. 86-89.

²⁰ BOA MAD 6148, p. 86-89, 114-116.

²¹ BOA MAD 115.

²² BOA MAD 166, p. 98b.

²³ В Никопол пък се срещаме с един грък на име Хрисузи. Също и с войводата Богдан (Andreev, p. 325).

²⁴ Ф 26/a.e. 3620.

или писари (кятиб) на данъчните участъци²⁵. В един документ от 1600 г. става въпрос за наемателя Мехди Бей, който преди това бил санджакбей на Видин²⁶.

В архивните източници имената на жители на Видин фигурират както между откупвачите, така и между поръчителите. Например един документ от 1560–1561 г. свидетелства, че между гарантите на Махмуд, кандидат откупвач на мукатаа в Никополско и в Тутраканско, има и турци, както и „синове на Абдуллах,, от Видин (Mutafchieva, 1993, p. 328).

Повечето от наетите приходи принадлежат към имперските владения (Cvetkova, 1964, p. 125). Тук на таблицата има списък на данъчните участъци, които са част от имперските владения през 1530 г.²⁷, както и размера на доходите им.

Таблица 1.

Списък на данъчните участъци на имперските владения през 1530 г.

Фискален участък	Годишна сума в акчета
Фискален участък на пристанищата на Видин, Кладово и на джизиецо – <i>mukata 'a-i iskele-i Vidin ve Feth-i İslam ve harac</i>	503 333
Фискален участък на доходите от свецоливницата и от солницата, от теглилката и от магазина за продажба на овчи глави във Видин – <i>mukata 'a-i şemhane ve tuzhane ve kapan ve başhane-i Vidin</i>	35 666
Фискален участък на рудниците в Буковче, Търновоц, Махинче и селото Рус близо до реката Тимок – <i>mukata 'a-yı ma 'den-i Bukofçe ve Tirmovaç ve Mahinçe ve karye-i Rus der nehr-i Timok</i>	982
Фискален участък на доходите на хазната и доходи от изчезнали лица и изгубени животни или избягали роби и от джизиецо на неустановени във Видински санджак неверници – <i>mukata 'a-yı beytü 'l-mal ve mal- gaib ve mal-i mefkud ve yava ve kaçkun ve cizye-i gebran-ı yava-yı liva-yı Vidin</i>	8 333
Фискален участък на рудниците в Требук и на пазарната такса на Кладово и на непредвидените такси на селата, принадлежащи към имотите на въпросната мина – <i>mukata 'a-yı ma 'den-i Trebüük ve bac-ı bazar-ı Feth-i İslam ve bad-ı heva-yı kura-yı hashâ-yı ma 'den-i mezbure</i>	50 000
Общо	598 314

²⁵ BOA MAD 21960, p. 25.

²⁶ Ф 26/а.е. 9440, p. 1.

²⁷ BOA TT 370, с. 569, 601.

През 1530 г. общата сума, която отива от Видински санджак в императорската хазна е 2 493 682 акчета²⁸. Общата сума от 598 314 акчета, придобита от фискалните ферми в района, представлява 23,99% от общата сума на доходите на имперската хазна.

Осигуряването на заплатите на военните и на държавните служители на определени крепости често се появява сред условията за наемане на някакъв данъчен участък. Въпросните крепости не се намират непременно във Видински район. Например част от приходите на фискалния участък Поломие, която била наета от Сефер син на Абдулах през 1565 г., била предназначена за нуждите на мартолозите и на други военнослужещи на крепостта Нови в Смедеревски санджак и на мартолозите във Видински санджак²⁹.

Емините и кятибите, които са назначени за всеки фискален участък въз основа на предложението на мюлтезимите, получават също заплатите си от приходите на фискалните участъците. През 1565 г. единият от двамата писари/чиновници на фискалния участък на Сефер, който се казва Хъзър, печели 25 акчета на ден и един друг, който се казва Байрям, получава дневно 10 акчета³⁰. В същото време наемателите на доходите на пристанищата на Видин и Кладово, Меми син на Сюлейман и Хюсеин син на Абдулах трябва да доставят необходимите суми за нуждите на крепостите на Видин, Кладово, Градешки (Босна), Нови (Босна), Костаниче (Босна), Смедерево (Голубац/Гюгерджинлик) и Добре (Смедерево)³¹.

Таблица 2.

Списък на данъчните участъци в района на Видин и други дунавски градове през периода 1582–1585 г.

Фискален участък	Годишна сума в акчета
Фискален участък от таксата, дължима от филурджиите – <i>mukata'a-i rüsum-i filurci</i>	1 281 290
Фискален участък от пристанищата Видин и други, региона на Vidin, пазарната такса на Кладово, от една четвърт от риболова на рибата моруна, пристанищата Йергьогю и Тутракан, Никопол и Оряхово, от войнушки зеваиди, от някои по-дребни имущества на	1 093 000

²⁸ BOA TT 370, p. 608.

²⁹ BOA MAD 4969, p. 120, 121.

³⁰ BOA MAD 4969, p. 120, 121.

³¹ BOA MAD 4969, p. 15.

Никопол, от рудника Железник и неговите хасове – <i>mukata'a-i Vidin ve tevabi iskeleleri, sahra-i Vidin, mukataa-i bac-ı bazar-ı Feth-i İslam, rub '-ı mahi-i morina, Yegöğü ve Tutakan iskeleleri, Niğbolu ve Rahova iskeleleri, zevaid-i voynugân, hurda-i liva-yı Niğbolu, Jeleznik madeni ve hasları</i>	
Фискален участък от таксата филури и пазарните и непредвидените такси на казата Кладово, и на принадлежащите ѝ райони – <i>mukata'a-i resm-i filuri ve kaza-yı Feth-i İslam 'ın bac-ı bazarı ve bad-ı hevayı ve tevabi-i mukataası</i>	310 000
Фискален участък от пазарните и непредвидените такси на град Кладово – <i>mukata'a-i Feth-i İslam 'ın bad-ı hevayı ve bac-ı bazarından</i>	250 000
Фискален участък на зиамета на Хасан Чауш – <i>mukata'a-i zeamet-i Hasan Çavuş</i>	249 950
Общо	3 184 240

От данните на горната таблица се разбира, че през периода 1583–1585 г. приходите от данъчните участъци в дунавските райони възлизат на 3 184 240 акчета. Това е за период от 3 години, т.е. годишният приход се изчислява като 1 061 413 акчета. През този период приходите от данъчните участъци във Видински регион представляват 22,45% от общата сума на доходите, предназначени за държавната хазна (Кауаринар & Кауаринар, 2010, р. 93-95).

В продължение на времето тимарите се присъединяват към султанските хасове, от които по-късно се формират държавните мукатаи. Така в османския изворов материал, датиращ от края на XVI и началото на XVII в. започват да се срещат мукатаи, съставени от тимари и зиамети, както и тези, обхващащи „старите и новите султански хасове“. Това означава също и увеличаване на броя на аграрните обекти в състава на мукатаите (Atanasov, 2008, р. 64-69). Архивните документи позволяват да се проследи постепенното ликвидиране на тимарите и растящия дял на мукатаите в османското стопанство. Този процес на постепенна промяна се наблюдава най-вече в поземлената структура на Османската държава (Radoushev, 1985, р. 57-58). Във Видинския регион подобно явление е също предмет на наблюдение. От втората половина на XVII в. и през XVIII в. илтизамската система се трансформира в системата маликяне. Нарушенията относно концесиите на мукатаите на частници се увеличават и даже се развиват нови методи, при които първичният откупвач, който сключил договор с държавата, отстъпва пак срещу заплащане на други наетия данъчен участък, т.е. тук става въпрос за

вторично или третично отдаване на откуп на приходоизточници на подоткупвачи (Janeva, 2017, p. 100). За да намери разрешение на тази нежелана ситуация, държавата започва да отстъпва доходите си на мюлтезимите до края на живота им, т.е. пожизнено. По този начин се цели да се ограничат злоупотребите на мюлтезимите. Държавата не може да даде под наем на друг маликянето докато мюлтезиминът не почине³². Въпреки тези мерки на централната власт, практиката на пренаемането или прехвърлянето на мукатаите от първия мюлтезим на други не успява да бъде ограничена. Даже практиката за пренаемане на маликянето от един на друг също се появява (Cvetkova, 1964, p. 127-128). Интересно е да се подчертае, че през XVIII в. немюсюлманите не фигурират като откупвачи и изчезват от откупната система. В същото време се увеличава броят на мукатаите, давани на представители на съсловието на аскерите без търг и за дълги години срещу непроменяща се сума. Но през XIX в. немюсюлманите, включително и българите, се появяват отново като откупвачи на данъци (Janeva, 2017, p. 102).

Илтизамската система се разширява през втората половина на XVI в. През XVII и XVIII в. се наблюдава процесът на концентрация и уедряване на мукатаите, като в следствие се появяват териториално-административните единици назарети, мухасълъци, войводалъци. През XVIII в. видинските мукатаи са дадени пожизнено под формата на маликяне с условието техните приходи да бъдат отредени за издръжката на еничарите от Темешварския гарнизон. След 1718 г. когато Темешвар преминава под австрийски контрол, Видин се превръща в най-важната северозападна крепост на османската армия. Освен на военноадминистративното управление, Видинският паша става управител и на фискалните обекти на района. Пожизненото владение на видинските мукатаи било премахнато и те били обединени в нова финансова административна единица, наречена назарет. Управлението на назарета е поверено на назърина. Илтизамът е в ръцете на местните еничарски аги, а контролът на експлоатацията зависи от назърина (Radoshev, 1985, p. 58). Разпространението на илтизама, по-късно на маликянето и на назарета във

³² При системата маликяне мюлтезимът плаща малъ муаджелле, после годишна сума-мал понякога извънредна сума, наречена калемие, която представлява една десета от първоначалната сума (Cvetkova, 1964, p. 126-127).

Видин и на други места стои в основата на появата на големите чифтлиици (Cvetkova, 1964, p. 132-133). Точно в това явление трябва да се търсят корените на проблемите, възникнали през XIX в. в региона, и по-специално на голямото въстание от 1850 г. във Видин. Благодарение на синовете на бившите тимариоти и на служещите в крепостите, тимарската система се трансформира в система на муаджеллели мукатаа във Видинския регион. В резултат се появява една класа на едри поземлени собственици, т.н. чорбаджии, към които привлича вниманието известният турски историк Иналджък (İnalçık, 1943, p. 88-90, 92).

Като заключение може да се каже, че през XVI в. при мукатаите във Видински регион неаграрните обекти преобладават. Те са свързани повече с градското стопанство, отколкото със земеделието. Точно обратното се наблюдава при тимарите, където делът на аграрните обекти е много по-голям. Затова изследванията относно градското стопанство през този период непременно трябва да обхващат и данните за мукатаите и за илтизамската система.

През XVI в. управлението на илтизама чрез откупвачи мюлтезими е по-разпространено. Евреите са най-активната част на откупвачите, притежаващи необходимата откупна сума. Броят на мюсюлманите мюлтезими също е значителен, докато броят на християните мюлтезими е много ограничен, но все пак и те са включени в системата най-вече като гарантите. Стойността на доходите от данъчните участъци във Видински регион е около 22-23%. През следващите три века системата ще претърпи доста изменения като цяло и това ще се отрази също и на данъчните участъци във Видин. Тук те също ще претърпят изменения, не само като стойност, но също и като вид, начин на експлоатация, брой и етно-религиозна принадлежност на откупвачите, гарантите и другите посредници.

REFERENCES:

ARCHIVAL SOURCES

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) MAD 166

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 21960

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 21960

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) MAD 468

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 4969

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 6148

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 6148

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) TT 370

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Ориенталски оддел Ф
26/а.е. 3620

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Ориенталски оддел Ф
26/а.е. 3834

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Ориенталски оддел Ф
26/а.е. 9440

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Ориенталски оддел Ф
26/а.е. 9449

BOOKS&ARTICLES

Andreev, St ‘Fiscal Farms in sandjak of Nikopol in the first half of the XVth’, *Izvestia na balgarskoto istoritchesko drujestvo*, t. 30, pp. 322-341. (in Bulgarian)

Atanasov, Hr 2008, *In the Ottoman Periphery: Society and Economy in 18th Century in Vidin and Its District*, IK “Sineva”, Sofia. (in Bulgarian)

Barkan, Ö L 1964, ‘894 (1488–1489) yılı cizyesinin tahsilatına ait muhasebe bilançoları’, *Belgeler*, t. I/1, pp. IV+117+3+pl.h.t.+1 map. (in Turkish)

Beldiceanu, N 1964, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris*, II, Paris.

Berindei, M & Veinstein, G 1987, *L’Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545*, Éditions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales; Harvard Ukrainian Research Institute, Paris&Cambridge.

Cvetkova, B 1964, ‘Recherches sur le systèmes d’affermage (Iltizam) dans l’Empire ottoman au cours du XVIe-XVIIIe s. par rapport aux contrées Bulgares’, *Rocznik Orientalistyczny*, t. XXVII/2, (1964), pp. 111-132.

Çizakça, M 1996, *A Comparative Evolution of Business Partnerships*. Leiden.

Epstein, M A 1980, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg.

Ergenç, Ö 2006, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara. (in Turkish)

Fekete, L 1955, ‘Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverucaltung’, *Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln. Erster Band: Einleitung, Textproben*,

Budapest, 1955, pp. 128-133.

Gerber, H 1986, 'Jewish Tax-Farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries', *Journal of Turkish Studies*, X, pp. 143-154.

Gerber, H, Bosworth, C E 1993, "Muḳâta'a", *EI²*, t. VII, p. 508.

Gökbilgin, M T 1948, 'XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesinin Rolü', *IV. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Bildiriler*, IV (1952), pp. 433-444. (in Turkish)

Gökbilgin, M T 1952, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, vakıflar-mülkler-mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul. (in Turkish)

Heyd, U 1953, 'The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century', *Oriens*, t. 6 (1953), pp. 299-314.

Ianeva, Sv 'Formal and informal power: Bulgarians - tax collectors in the fiscal system of the Ottoman Empire and in the Bulgarian society in the 19th century', viewed in 10.10.2017, <http://ebox.nbu.bg/hist/ne3/03%20Svetla%20Ianeva%20+%20r.pdf>. (in Bulgarian)

İnalçık, H & Quataert, D 1994, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge.

İnalçık, H 1943, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul. (in Turkish)

Kayapınar, A & Kayapınar, L 2010, 'XVI-XVII. Yüzyıllarda Aşağı Tuna Bölgesinde İltizam Sisteminin Uygulanması', *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, c. 2, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, pp. 87-95. (in Turkish)

Lewis, B 1986, 'Beytü'l-mâl', *EI²*, t. I, p. 1181. (in Turkish)

Matuz, J E 1991, 'Contribution to the Ottoman Institution of the *İltizâm*', *Osmanlı Araştırmaları*, XI (1991), pp. 237-249.

Öztürk, Y 2000, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, 1475-1600*, Kültür Bakanlığı, Ankara. (in Turkish)

Pakalın, M Z 1993, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, t. II, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul. (in Turkish)

Pamuk, Ş 1994, 'Money in the Ottoman Empire, 1326–1914', *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, ed. H. İnalçık-D. Quataert, Cambridge, pp. 947-980.

Radoushev, E 1985, *Agrarian Institutions in the Ottoman Empire in XVII-XVIII Century*, Edition de l'Academie Bulgare des Sciences „Prof. Marin Drinov”, Sofia. (in Bulgarian)

Sahilliođlu, H 1962-1963, 'XV. yūzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları', *İ. Ū. İktisat Fakūltesi Mecmuası*, c. XXIII/1-2 (1962-1963), pp. 145-218 (in Turkish)
Yerasimos, St 1995, 'La communauté juive d'Istanbul à la fin du XVIe siècle', *Turcica*, XXVII (1995), c. 101-130+1 carte.
Tabakođlu, Ah 1985, *Osmanlı Māliyesi*, Dergāh, İstanbul. (in Turkish)
Todorov, N & Velkov, A 1988, *La situation démographique de la Péninsule balkanique (fin du XVe s. – XVIe s.)*, Editions de l'Academie Bulgare des Sciences, Sofia.

Correspondence address:

Ayşe Kayapınar – Professor, Dr.
University of Namık Kemal, Faculty of Arts and Sciences
Department of History
Namık Kemal Mahallesi Kampüs Caddesi No: 1,
Tekirdađ Merkez/Tekirdađ, Türkiye
Tel.: 00905356146474
E-mail: leventkayapinar@hotmail.com